

УДК 37.09 (477)

Кравченко О.О., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти.

Кравченко О.А., Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, кандидат педагогических наук, доцент, декан факультета социального и психологического образования.

Kravchenko Oksana, Uman state pedagogical University Pavlo Tychyna, the candidate of pedagogical Sciences, associate Professor, Dean of the faculty of social and psychological education.

Історіографія проблеми дослідження Пролеткульту в Україні
Историография проблемы исследования Пролеткульта в Украине
The historiography of the problem of the study of Proletkult in Ukraine

У статті здійснено періодизацію історіографії проблеми розвитку Пролеткульту в Україні в хронологічних межах дослідження (1917–1932 рр.): 1-й етап – початок ХХ ст. – зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури»; 2-й етап – 20-ті – середина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; 3-й етап хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років ХХ ст. – етап «відступу» від багатопланового вивчення феномену Пролеткульту; 4-й етап – середина 50-х – 80-ті роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища; 5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. – етап «відродження».

Ключові слова: історіографія, Пролеткульт, періодизація, культура, освіта.

В статье осуществлена периодизация историографии проблемы развития Пролеткульта в Украине в хронологических рамках исследования (1917-1932 гг): 1-й этап – начало XX в. – зарождение и теоретическое обоснование концепции «пролетарской культуры»; 2-й этап – 20-е – середина 30-х годов XX в. – развитие исследований Пролеткульта как самостоятельной организации образовательно-просветительского и культуротворческой направленности; 3-й этап хронологически охватывает вторую половину 30-х – середину 50-х годов XX в. – этап «отступления» от многопланового изучения феномена Пролеткульта; 4-й этап – середина 50-х – 80-е годы XX в. – этап восстановления исследований, систематического, углубленного изучения деятельности Пролеткульта как негативного явления; 5-й этап – начиная со второй половины 80-х годов XX в. – этап «возрождения».

Ключевые слова: историография, Пролеткульт, периодизация, культура, образование.

The article presents the periodization of the historiography of the problem of the development of propaganda in Ukraine in the framework of the study (1917-1932 gg): 1st stage – the beginning of the twentieth century. – the origin and theoretical Foundation of the concept of "proletarian culture"; 2nd stage – 20 – mid 30-ies of XX century. – development of studies of the Proletkult as an independent organization educational and cultural orientation; 3 stage chronologically covers the second half of the 30's- mid 50-ies of XX century. the phase "deviation" from a multidimensional study of the phenomenon of the soul; 4th stage – mid-50s – 80s years of the twentieth century. – recovery phase of research, a systematic, in-depth study of the activities of the Proletkult as a negative phenomenon; 5th stage – starting from the second half of the 80-ies of XX century. – the stage of "revival".

Key words: historiography, Proletarian, periodization, culture, education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У 2017 р. виповниться сто років з часу утворення Пролеткульта. Хоча проіснував лише 15 років, проте

слід, який залишив в освітній теорії і практиці немаловажливий і донині у вітчизняній науці ще не став предметом всебічного дослідження. Разом з тим, явище Пролеткульту є міждисциплінарним, оскільки виникло на перетині філософії, соціології, культурології, педагогіки, літературознавства, мистецтвознавства, що визначає перспективні напрями його дослідження. Саме вивчення освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту дасть змогу доповнити історико-педагогічні знання новими відомостями з питань теорії та практики освітньої діяльності в умовах суспільних зрушень та розбудови нової держави.

Актуалізацію дослідження історії Пролеткульту, що став генератором інноваційних освітніх ідей свого часу, розглядаємо як потребу вивчення своєрідного досвіду становлення шкільної і позашкільної теорії та практики. Тому **метою** нашого дослідження в контексті обґрунтування його теоретико-методологічних є історіографічний аналіз проблеми становлення Пролеткульту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найважливіше значення історіографічних досліджень полягає в тому, що вони розкривають процес розвитку історико-педагогічних знань, його закономірності, тенденції та етапи, його зв'язок із загальним рухом як історичної науки, так і педагогічної теорії. Історіографія формує і робить доступним «банк» історико-педагогічних ідей; показує хід їх накопичення (чи втрати), вплив цих ідей на сучасні теоретичні розробки; аналізує шляхи і напрями історико-педагогічних досліджень, їх передумови, умови і чинники, їх типологію, динаміку і географію, їх наступність і взаємозв'язок [3]. Розуміння цього процесу розвитку історико-педагогічної науки має ряд суттєвих переваг. По-перше, воно допомагає обмежити саму історію педагогіки від волюнтариського нав'язування їй надуманих, кон'юктурних завдань. По-друге, розширює сферу історико-педагогічного мислення і дає можливість побачити будь-яке конкретне знання у системі загального знання. По-третє, воно дає можливість досліднику поглянути на

свою діяльність як на ланку в нерозривному ланцюгу науки, можливість вийти із «обмежених рамок роботи тільки на своїй ділянці... поставити свою роботу у зв'язок зі всіма процесами сучасних історичних досліджень» [7, с. 98].

Аналіз праць з історії пролеткультівських організацій за період з початку ХХ ст. і до наших днів показує, що процес накопичення знань про Пролеткульт відбувався у декілька етапів, що зумовлено суспільно-політичними умовами життя держави; вони відображають найважливіші педагогічні явища, пов'язані з виконанням завдань культурно-просвітницької справи. Ці етапи переважно збігаються з періодизацією, обґрунтованою в історичній та історико-педагогічній літературі.

Зважаючи на необхідність відновлення історичної справедливості щодо діяльності Пролеткульту як самостійної організації в Україні, а відтак включення до вітчизняного наукового обігу об'єктивно достовірної інформації про діяльність Пролеткульту, пропонуємо власну періодизацію історіографії проблеми дослідження.

1-й етап – початок ХХ ст. – зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури» – пов'язаний із діяльністю організованої О. Богдановим групи «Вперед», партійних шкіл на Капрі (1909) і в Болоньї (1911). Узагальненими працями з питань культурного будівництва в умовах революційних змін є праці О. Богданова «Соціалізм у теперішньому» (1910), «Культурні завдання нашого часу» (1911), «Наука про суспільну свідомість» (1914) та ін., де вперше розглядається культура як універсальний творчий метод, технологія організації соціального буття людей. Адже, будучи сукупністю форм і засобів систематизації, фіксації і трансляції соціального досвіду, культура перетворює суспільство на якісну цілісність, виконуючи завдання збереження і творення даного типу суспільства. Праця О. Богданова стала фундаментальною у виробленні концепції «пролетарської культури», засадничою базою обґрунтування повноцінності та повноправності культури поряд з економікою і політикою суспільства.

Разом з тим, питання пролетарської культури ще раніше набуло дискусійного характеру серед європейських соціалістів на сторінках теоретичного журналу німецьких соціал-демократів «Новий час», а також зібрані у виданні «Мистецтво у буржуазному суспільстві» (1906). На сторінках цих видань пріоритетно ставилося питання оволодіння робітничим класом культурною спадщиною попередніх епох, поряд із питанням майбутнього – творення самодостатньої пролетарської культури, пошук форм, методів, засобів та шляхів її творення.

Про доцільність, правомірність та істинність концепції «пролетарської культури» розгорнулася дискусія і серед російських соціал-демократів, яка сягнула кульмінації у 1913–1914 рр. і розвивалася за такими векторами: необхідність створення самостійної пролетарської культури; можливість її творення у капіталістичному суспільстві; місце і роль у цьому процесі інтелігенції; ставлення до культурної спадщини.

Для першого етапу історіографії є характерними: 1) вивчення й характеристика суспільно-політичних перетворень на початку ХХ ст. як передумови виникнення пролетарських організацій; 2) перше ознайомлення громадськості з діяльністю перших угруповань – зачинателів Пролеткульту; 3) вивчення першого досвіду змістової та організаційної складових діяльності цих організацій; 4) узагальнення, систематизація теоретичних поглядів, ідей щодо концепції «пролетарської культури» як ідеологічної платформи діяльності Пролеткульту в подальшому; пошук шляхів, форм, методів творення нової культури; 5) неоднозначність оцінок до явища «пролетарської культури».

Першими до висвітлення історії зародження, становлення і розвитку об'єднань, які за мету обрали розробку теоретичних питань культурного розвитку окремого класу – робітників, звернулися їх учасники. Проте спогади сучасників та історична хроніка мають переважно довідковий, науково-популярний, мемуарний або оглядовий характер.

2-й етап – 20-ті – середина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та

культуротворчого спрямування – новий етап наукового осмислення пролеткультівського руху, пов'язаний з виявленням своєрідних можливостей цієї особливої галузі культосвітньої діяльності.

Окремі аспекти суспільно-політичних умов, в яких відбувалося створення та діяльність Пролеткульту, висвітлені у загальноісторичних працях, зокрема М. Равич-Черкаського «Історія Комуністичної партії (б-ків) України» (1923) та М. Яворського «Революція в її головних етапах» (1923).

Загалом зміст досліджень другого періоду визначався політикою правлячої більшовицької партії. Розвиток культури та освіти розглядався як одне із завдань будівництва соціалізму. Перші праці з проблем культурно-просвітницького руху належали діячам комуністичної партії та радянської держави В. Леніну, М. Бухаріну, В. Воровському, Н. Крупській, А. Луначарському, Л. Троцькому, В. Затонському, Г. Косіору та ін.

Питання культурного будівництва як стратегічного напрямку державної політики того часу висвітлені у праці Е. Гірчака «Завдання національно-культурного будівництва на Україні» (1927). Мета і зміст культурної політики радянської держави ґрунтувалися на ідеологічній доктрині, розробленій В. Леніним. Названі праці дають можливість з'ясувати провідні стратегії державної політики та більшовицької партії, яка була визначальною у всіх сферах радянського суспільства.

З історико-педагогічного погляду важливими є праці очільників Наркомосу України з питань освітньої політики, зокрема Г. Гринька та Я. Ряппо, а також публікації, в яких здійснено аналіз освітніх процесів в Україні у досліджуваний період.

Вивчаючи праці з питань діяльності Пролеткульту щодо висвітлення напрямів самодіяльної творчої роботи, з'ясовуємо, що важливою ділянкою є процес творення нової пролетарської літератури, місце у цьому процесі пролеткультівських студій, робітничих клубів. Зазначені аспекти вивчалися вченими 20-х рр.; а саме: О. Білецьким, Я. Савченко, С. Щупаком, В. Коряком, Ф. Якубовським, М. Доленго, С. Єфремовим та ін., які й були культурними

діячами, які брали безпосередню участь у створенні основ нової літератури, відображали умови, в яких розгортався літературний процес, формувалися засади творення нової літератури. Зокрема, А. Лейтес та М. Яшек у своїй праці «Десять років української літератури (1917-1927)» (1928) розглянули організаційні засади створення перших літературних об'єднань, навели програмні маніфести, що відображали спрямованість творчості учасників цих об'єднань.

Загалом у працях українських літературознавців другого періоду Пролеткульту відводиться незначна роль у загальному процесі творення української літератури.

У працях російських дослідників роль Пролеткульту розглядалася як визначний внесок у процес творення нової культури і літератури зокрема. Безпосередньо, В. Львов-Рогачевський автор праці «Очерки пролетарської литературы» (1927) зробив загальний висновок про розвиток пролеткультівських організацій: «У Пролеткультурі здійснювалася потужна робота у розумінні залучення мас до запитів мистецтва, тобто засвоєння елементів культури», а далі «в історії культурно-просвітницької роботи пролеткульту відіграли величезну роль, історичну роль».

Першою узагальнюючою працею з історії Пролеткульту в Україні є дослідження О. Ведміцького «Літературний фронт 1919–1931» (1931). Досліджуючи історію літературних угруповань, автор окреслив географію пролеткультівських організацій в Україні та їх персональний склад, вказав на періодичні видання, які видавалися Пролеткультом, схематично зобразив літературні організації в Радянській Україні. Не погоджуємося з автором щодо хронологічних меж діяльності Пролеткульту в Україні, які, враховуючи відомості з архівних джерел, були значно ширшими.

Важливим аспектом історіографічного аналізу праць з проблеми дослідження є розвідки вчених на еміграції (Ю. Бачинський, І. Герасимович, М. Дурдела, І. Мазепа, О. Мицюк та ін.). На жаль, загальною вадою тогочасної історичної літератури була відсутність повноцінної документальної бази та

переважно пропагандистський характер (з протилежними, в Україні і на Заході, знаками).

Ми здійснили систематизацію різноаспектних праць Пролеткульту в досліджуваний період за такими напрямками: розробка питання концепції пролетарської культури (П. Безсалько, В. Блакитний, А. Луначарський, Ф. Калінін, В. Полянський та ін.); історія заснування Пролеткульту (В. Кунавін); організаційні засади діяльності Пролеткульту (М. Архипенко, Т. Жукова, Яблоков та ін.); діяльність регіональних пролеткультів (С. Оленєв, Б. Симкін та ін.); Пролеткульт у системі пролетарських літературних організацій (В. Блакитний, С. Божко, В. Коряк та ін.); Пролеткульт у контексті процесів українізації (В. Затонський, Г. Лапчинський, П. Христюк та ін.); робітничі клуби у структурі пролеткультівських установ (Р. Беган, Г. Гринзбург, А. Іванов, Ф. Калінін, П. Книшов, Н. Тарабунін); зміст, форми, методи освітньо-виховної та культуротворчої діяльності (К. Гранич, Н. Бологін, Б. Златов, М. Растопчина, Н. Тарабунін); діяльність літературних студій (В. Керженцев, Л. Покровський, В. Полянський, Н. Павлович та ін.); діяльність театральних студій (В. Ігнатов, К. Малінін, Ю. Смолич та ін.); зміст і спрямованість пролетарських університетів (О. Богданов, М. Сміт); дитячий пролеткульт як освітній феномен (Є. Богдасьєва).

Проте, як свідчить історіографічний аналіз джерел, у кінці 20-х років ХХ ст. здійснення досліджень різних аспектів діяльності Пролеткульту значно скоротилося, що спричинилося критикою В. Леніним пролеткультівської ідеології та практичної роботи, відповідною політикою більшовицької партії. До того ж у 1932 р. пролеткульти припинили своє існування згідно з відповідною постановою Й. Сталіна.

Цей період вирізняється докорінною зміною засад педагогічної та історичної наук, що характеризувалася переходом від методологічного плюралізму буржуазної науки до жорсткого структурування і підзвітності державно-партійному керівництву на ідейно-теоретичній основі марксизму-ленінізму. У ці роки зароджується абсолютно новий підхід до визначення

пріоритетів у проблематиці, визначальна роль відводиться історії інтернаціонального робітничого руху, класовому протистоянню, генеральній лінії більшовицької партії та ін. З огляду на таку орієнтацію, предмет історичної науки визначали діалектико-матеріалістичні закономірності, в основі яких лежав формаційний розвиток історичного процесу [1, с. 12].

3-й етап історіографії проблеми дослідження хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років ХХ ст. – етап «відступу» від багатопланового вивчення явища Пролеткульту. Цей період зумовлений підміною соціальної ролі історичної науки з її загальнолюдськими цінностями на знаряддя «класової боротьби». На цій основі формувалося спрощене, примітивне висвітлення сторінок історії, підкріплене жорстким ідейно-політичним контролем та регламентованим, у рамках цензурних обмежень, викладом. У такий спосіб бездумна і тотальна «сталінізація» брутально обмежувала та спотворювала пізнавальний процес, формувала нові міфи історичної та педагогічної науки. Монополістичні тенденції узагальнення досвіду історії та руйнування наукового потенціалу викликали по суті деградацію й кризовий стан радянської історичної науки. Для історіографії цього періоду властива повна відсутність критичного аналізу, замовчування історичної правди і приховування численних недоліків радянської системи господарювання. Оспівування та гіперболізація впливу заходів радянського уряду пояснюється існуючим у той час тоталітарним догматизмом та уніфікацією поглядів і знань, підпорядкуванням історичних фактів ідеологічним вимогам державної партії. Праці, що виходили друком, були бідні фактичним матеріалом, мали переважно характер оглядів, у них уже намічалася тенденція до уникнення об'єктивної документованості та аргументації, що стало ознакою радянської історичної науки [1, с. 13].

Серед нечисленних праць цього періоду вирізняється робота А. Щеглова «Борьба В.И. Ленина против богдановской ревизии марксизма» (1937) з тотальною критикою Пролеткульту: «Богданівсько-бухаринські реакційні буржуазні теорії були у книзі знаряддям фашиської контрреволюції проти

соціалізму, який переміг у СРСР» [10, с. 226]. На думку вчених, саме ця праця стала методологічним орієнтиром для подальших досліджень.

4-й етап – середина 50-х – 80-ті роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища, що спричинено, насамперед, соціальними (суспільно-державними) умовами. Загалом у середині 50-х рр. у працях цього періоду матеріали щодо національно-культурних процесів у перші роки більшовицької влади в Україні слугували лише коментарем для пропаганди ідей «створення єдиної радянської культури» та інших партійних рішень. Нових концептуальних підходів в ці роки не виникло. Головною і обов'язковою для всіх дослідників історії радянського періоду була тема «провідної ролі партії» в усіх суспільних перетвореннях, і, зокрема, питаннях культурного будівництва. Склався певний канон щодо вивчення проблем національної культури. Відправним пунктом була ленінська постанова «Про Радянську владу на Україні», а весь наступний матеріал відображав «наполегливу роботу партії, спрямовану на втілення ленінських ідей в життя». Незмінними залишалися стереотипи 30-х рр. про «братню допомогу російського народу в справі культурної революції в Україні», про «неухильність боротьби компартії проти будь-яких порушень національної політики», викриття «націоналістичної діяльності дрібнобуржуазних партій меншовиків, есерів, та боротьбистів», «антинародної» політики урядів УНР [5, с. 6].

Внаслідок політичної ситуації в країні починає розроблятися тематика історії культури, культурної революції. Як правило, ці праці були заполітизовані, що видно навіть з назв тематичних збірок: «Ленин о литературе и искусстве», (1957); «Ленин о литературе. Статьи и речи» (1957); «Ленин о печати» (1959) та ін.

Особливу наукову цінність становлять узагальнюючі праці з історії СРСР та Української СРР, історії КП(б)У, історії міст і сіл, історії фабрик і заводів тощо, у яких концентровано відображалися особливості підходів до розробки

основних проблем історичної науки, у тому числі й історії робітничого населення Української СРР 1920-х рр.

Загалом Пролеткульт вважався і позиціонувався як ворог партії – таку позицію підсумувала Велика радянська енциклопедія, в якій стверджувалося, що Пролеткульт проповідував «ворожі марксизму погляди», «відрив від попередньої культури», «буржуазний формалізм» і т.п.

Така ж тенденція проглядається у низці праць: І. Смирнов «Из истории строительства социалистической культуры в первый период Советской власти (октябрь 1917 – лето 1918 гг.)» (1952); І. Іванов «Из истории борьбы за высшую идейность литературы (1917–1932)» (1953); Ф. Матицин «Борьба В.И. Ленина против вульгаризаторских воззрений Пролеткульта на искусство» (1953).

Праці 50-х рр. ХХ ст. (В. Горбунова, Л. Суворова, В. Новикова, І. Смирнова, Н. Дементьєва, М. Шумакова, А. Кіреєва, І. Арончика, С. Асенина, І. Баскевича, В. Пономарева, Т. Хавіна) також відзначалися негативною оцінкою Пролеткульту.

У праці А. Тростянецького «Шляхом шукань та боротьби» (1968) на основі вивчення нових документів та архівних джерел висвітлювалися питання історії саме Українського Пролеткульту, але в традиційному методологічному підході, визначеному ще В. Леніним – «хибність пролеткультівських тверджень, їх антимарксистський характер»: «але керівництво у цій організації посіли люди, далекі від марксизму, послідовники махіста Богданова, які спрямовували діяльність Пролеткультів по невірному шляху. Тут купчилися і ті дрібнобуржуазні інтелігенти, що намагалися свої декадентські витвори, трохи підфарбовані червоним, видати за пролетарське мистецтво» [9, с. 59]. І далі: «...найбільш хибним у діяльності Пролеткульту було намагання відгородитися від партії і держави, існувати самотійно і незалежно, зосередивши виключно у своїх руках усі справи культури... Але керівники Пролеткульту зовсім інакше зрозуміли своє завдання. Вони намагалися створити державу в державі, монополізувати справу будівництва нової культури, розмежувати функції так: партіє є політичною організацією

пролетаріату, профспілки – економічною, а Пролеткульту – його культурно-творчою класовою організацією» [9, с. 59].

Таку ж методологічну позицію зайняли і такі автори: Р. Бабійчук, С. Гутянський, І. Золотоверхий, Г. Шевчук, О. Слуцький.

Праці української діаспори містили елементи ідеологічного протистояння, не спиралися на відповідну (радянську – *О.К.*) джерельну базу, тому вирізнялися більш реальним підходом до розгляду подій історичного минулого України. Маємо на увазі таких авторів, як Ю. Борис, І. Майстренко, І. Майстренко, Є. Пастернак, Ф. Пігідо, Ф. Сильницький, Д. Соловей, М. Стахів, С. Николишин.

Окремо варто виокремити такі праці: «Енциклопедія українознавства» (1949), «Нариси з історії української культури» (1984), Семчишин М. «Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу)» (1985).

У 1974 р. вийшло узагальнене видання з історії Пролеткульту – монографія В. Горбунова [2], в якій автор проаналізував погляди В. Леніна на Пролеткульт, висвітлив діяльність організації та її еволюцію, розширив джерельну базу введенням у науковий обіг нових документів, архівних матеріалів, вперше звернувшись до архівних установ, з метою опрацювання матеріалів, що розкривають взаємовідносини партійних комітетів і Пролеткульту. В результаті Пролеткульт був оцінений як сепаратистка, сектантська організація; акцентувалося на боротьбі В. Леніна, ЦК РКП(б) з негативними тенденціями у роботі Пролеткульту.

Літературна діяльність Пролеткульту побіжно висвітлена в контексті історії української літератури у праці «Етапи великого шляху» (1978). Історію українських літературних організацій висвітлив В. Гришко у статті «Від «Пролеткульту» до «призову робітників-ударників у літературу» (1980), оглядово характеризуючи діяльність Пролеткульту.

У контексті розгляду історії радянського мистецтва, підходи до висвітлення ролі і значення Пролеткульту не змінилися, залишалася критика за нігілістичне ставлення до культурної спадщини, приниженням ролі і значення

мистецтва у таких працях: В. Павлов «Українське радянське мистецтво 1920–1930-х років» (1983), «Розвиток української культури за роки Радянської влади» (1967). Заслуговує на увагу в аспекті діяльності Пролеткульту багатотомна «Історія українського мистецтва» (1968) та «Нариси з історії українського мистецтва» (1966).

Відтак у цей період побачила світ значна кількість узагальнюючих видань, у яких, крім розробки загальної концепції історії радянської України 1920-х рр., розкриваються основні тенденції розвитку радянської культури як інтегрованого феномену історії літератури, театру, музичного та образотворчого мистецтва, висвітлюють різні аспекти робітничого життя, у цьому контексті наводяться ідеологічна оцінка за стереотипними традиціями попередніх досліджень діяльності Пролеткульту.

Червона нитка радянської історіографії цього періоду – позитивна роль комуністичної партії та радянської держави у розвитку культури, а діяльність Пролеткульту – негативна. Працям бракує аналізу передумов виникнення Пролеткульту; характерне упереджене ставлення до нього як до явища, необ'єктивний аналіз архівних документів, замовчувалася думка інших політичних і громадських діячів, крім В. Леніна, чия думка вважалася істинною. При цьому основним критерієм оцінки Пролеткульту вважалися офіційні документи партійних органів.

5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років ХХ ст. – етап «відродження» – спостерігається активізація досліджень з історії Пролеткульту у загальноісторичному аспекті.

У 1984 р. вийшла праця Л. Пинегіної «Советский рабочий класс и художественная культура» (1917–1932). Особливий інтерес становить параграф, присвячений художній діяльності робітників у системі Пролеткульту. Узагальнивши наявну літературу, автор вперше висвітлила участь робітників у пролеткультівських установах, її значення у культурно-просвітницькому русі. Проте методологічні підходи залишалися традиційними для радянської

історіографії. Схожий підхід у праці В. Єрмакова та В. Козлова « Утопизм и сектантство Пролеткульта» (1985).

У праці «Рабочий класс и советская культура в 20–30-е гг.» (1997) Ю. Калістратов уперше з нових незаангажованих підходів з'ясовує причини занепаду Пролеткульту та визначає його внесок у культурно-просвітницьку роботу.

Російськими вченими захищено ряд дисертаційних досліджень з питань діяльності Пролеткульту: Л. Ніколаєва «Теория и практика Пролеткульта (1917–1932)», М. Левченко «Поэзия Пролеткульта: идеология и риторика революционной эпохи», Н. Юдін «Деятельность Московского пролеткульта в 1918–1925 гг.», А. Ішин «Литературная судьба Тамбовского пролеткульта»; Д. Іванцов «Феномен Пролеткульта в культурно-историческом аспекте (на материалах Костромского края); І. Лапіна «Петроградский пролеткульт (1917–1932)».

У монографії «Російський Пролеткульт: ідеологія, естетика, практика» (2009) А. Карпов осмислив феномен Пролеткульту як інноваційного соціально-культурного руху в історії культури; виявив теоретичні і практичні передумови формування Пролеткульту; розглянув мету і завдання, методи і засоби, зміст і форми діяльності Пролеткульту; дослідив концепцію пролетарської культури, оцінив роль Пролеткульту в культурній політиці радянської Росії у період 1917–1932 рр., значення ідеології і практики Пролеткульту в культурній історії Росії.

На історію Пролеткульту звертала увагу західна наукова думка, представники якої вважали, що досліджуваний період – це час розквіту радянської художньої культури. Саме західні вчені змогли об'єктивно виявити нові аспекти діяльності цієї організації та розглянути ряд дискусійних питань.

Вагомим є зарубіжне дослідження про Пролеткульт «Культура Майбутнього. Пролеткультівський рух в Революційній Росії» (1990), яке належить американській дослідниці Лінн Меллі, створене на багатому матеріалі. Ця праця викликала значний інтерес у науковому товаристві. Меллі

досліджує Пролеткульт як складний соціальний і культурний рух з усіма суперечливими виявами, звертаючи увагу на його різномірний соціальний склад і різні культурні практики. Дослідниця констатувала, що «як незалежний масовий культурний рух Пролеткульт був унікальним явищем на початковій стадії історії радянської Росії» [11].

Пролеткульт у системі партійних організацій та державних структур досліджував німецький дослідник К. Аймермахер. Дж. Бігарда зацікавили дискусії щодо питань формування пролетарської культури у досліджуваний період.

Досліджуючи ранній період роботи Наркомосу, американський дослідник Ш. Фітцпатрик приділяє значну увагу Пролеткульту: розглядає історію його становлення, позицію щодо Наркомосу та партії, аналізує дискусії про автономію цієї організації і різні точки зору, висловлені на Першій конференції Пролеткульту. Його праця – одне із перших цілісних зарубіжних досліджень.

Своє бачення історії Пролеткульту в аспекті взаємовідносин з партійно-державною владою представив у монографії англійський історик К. Рід.

Зарубіжні дослідження, присвячені розвитку культури у 20-ті роки, узагальнив Савельєв А. у праці «Проблеми розвитку культури в СРСР у дискусіях 1921–1928 рр.». Автор також здійснив огляд англо-американської літератури 1960-1980-х рр.).

У вітчизняній науці небагато праць, присвячених різним аспектам діяльності пролеткультівських організацій.

У дисертаційному дослідженні О. Кручек «Культура в УСРР в 1920–1923 рр. як об'єкт державної політики» (1997), досліджуючи загальні тенденції становлення національної культури, зазначає, що на заваді розвитку національного мистецтва стояли створені на початку 20-х років органи цензури друку та видовищ. Значної шкоди українській культурі в досліджуваний період завдали підтримувані правлячою партією ідеї Пролеткульту. Стоячи на деструктивних позиціях відкидання попередніх культурних надбань, його ідеологи виступали проти української культури, вимагали заборони української

мови. Численні пролеткультівські гуртки, маючи своїм завданням привернути широкі кола робітництва до створення нової культури, по суті сприяли лише поверненню дилетантизму, сірості та графоманства. Таке твердження про існування серед наукової громадськості позиції щодо Пролеткульту обумовлено необ'єктивним, з наукової точки зору, підходом, стереотипною негативною оцінкою та критикою попередніх періодів.

У праці Т. Комаренко, М. Шипович «Влада і літературно-мистецька інтелігенція радянської України: 20-ті роки ХХ ст.» (1999) також висвітлювалася роль Пролеткульту з позицій радянської методології, у плані критики з ідеологічних позицій В. Леніна.

У монографії Ю. Луцького «Літературна політика в радянській Україні (1917-1934)» (2000) щодо Пролеткульту, виявлені реальні причини занепаду Пролеткульту – «організація не бажала підпорядковуватися партії» [6, с. 36], і 1923 р. вказаний датою закриття Пролеткульту.

До історії вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища звернулася акад. О. Сухомлинська, за авторством якої в «Енциклопедії освіти» (2009) вміщена в стаття про діяльність цієї організації [4, 719].

Крім того, досліджуючи феномен «радянська педагогіка», О. Сухомлинська вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: «Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається об'єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона увійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній

культури (стінгазета, графіки, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [8].

Отже, *періодизація історіографії проблеми розвитку Пролеткульту в Україні в хронологічних межах дослідження (1917–1932 рр.) умовно можна представити такими етапами: 1-й етап – початок XX ст. – зародження та теоретичне обґрунтування концепції «пролетарської культури»; 2-й етап – 20-ті – середина 30-х років XX ст. – розвиток досліджень Пролеткульту як самостійної організації освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; 3-й етап хронологічно охоплює другу половину 30-х – середину 50-х років XX ст. – етап «відступу» від багатопланового вивчення феномену Пролеткульту; 4-й етап – середина 50-х – 80-ті роки XX ст. – етап відновлення досліджень, систематичного, поглибленого вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища; 5-й етап – починаючи з другої половини 80-х років XX ст. – етап «відродження».*

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підсумовуючи історіографічний огляд досліджень з проблеми освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні у визначений період, зазначимо, що, незважаючи на їх значну кількість, переважна більшість мала суто історичне спрямування, інші ж – лише опосередковано торкалися досліджуваної теми (переважно у контексті розвитку культури), тому мають фрагментарний характер. Спеціальних історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні на різних етапах його розвитку у вітчизняній історико-педагогічній науці поки що не здійснено.

Список використаних джерел:

1. Бабак Оксана Анатоліївна. Соціально-економічне та духовно-культурне життя робітничого населення Української СРР у 1920-х рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. істор. н. : 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 265 с.
2. Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт / В. В. Горбунов. – М. : Политиздат, 1974. – 239 с.

3. Днепров Э. Д. Методологические проблемы истории педагогики \ Днепров Э. Д. \ \ Сов. педагогика. – 1986. – № 8. – С. 95–102.
4. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремін]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – С. 719.
5. Кручек О. А. Культура в УСРР в 1920–1923 рр. як об'єкт державної політики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Кручек. – К., 1997. – 22 с.
6. Луцький Ю. Літературна політика в радянській Україні 1917–1934 / Ю. Луцький. – К. : Гелікон, 2000. – 242 с.
7. Нечкина М.В. Историографические исследования в СССР \ Нечкина М.В., Городецкий Е.Н. \ \ Развитие советской историографической науки, 1970-1974. – М., 1975.
8. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / Сухомлинська О. В. // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 4–24.
9. Тростянецький А. Шляхом боротьби та шукань : процеси ідейно-творчої консолідації письменницьких сил Радянської України (1917–1932) / А. А. Тростянецький ; [відп. ред. Л. М. Новиченко] ; АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наукова думка, 1968. – 255 с.
10. Щеглов А.В. Борьба В.И. Ленина против богдановской ревизии марксизма \ Щеглов А.В. – М., 1937.
11. Mally L. Culture of the Future. The Proletkult Movement in the Revolutionary Russia. – Berkley, 1990.